

Тимофій Брік

**Релігія знову важлива:
вплив пандемії на світ**

Tymofii Brik

**Religion is Important Once More:
The Global Impact of Pandemic**

Abstract. The book *Pandemic and Renaissance of World Religions* by Temur Ataev and Roman Nazarenko delves into the pivotal role of religion during and in the aftermath of the COVID-19 pandemic. Drawing upon both historical and contemporary thinkers, the authors highlight the positive societal impacts of religion during this significant crisis. Religion and prayer serve as sources of reassurance, while churches and parishes perform a crucial communal function in uniting individuals. As international governments, corporations, and the media struggled to offer existential answers amid the pandemic, religion emerged as a beacon of solace. The authors, one from Ukraine and the other from Azerbaijan, represent Christian and Muslim intellectual traditions respectively. By emphasizing religion's role in fostering community and global unity, they showcase the prosocial attributes inherent in both major religious traditions.

У книзі «Пандемія та ренесанс світових релігій» Теймур Атаєв і Роман Назаренко (Атаєв & Назаренко, 2023) запропонували аналіз ролі релігії під час глобальної пандемії коронавірусу. Використовуючи теологічні джерела, історичні контексти та численні посилання на світову літературу, вони вказують на життєво важливу роль релігії як опори суспільству в період кризи. Релігія та молитва служать осердям для душі, а церкви та парафії об'єднують

ють людей, коли інші інституції втрачають довіру. У часи глобальних випробувань, коли довіра до інститутів влади, корпорацій і ЗМІ підважена, релігія пропонує глибинні сенси та стабільність для людей. Автори книги – Атаєв і Назаренко, родом із Азербайджану та України, поглиблено вивчають християнство й іслам, підкреслюючи їхній внесок у збереження гармонії та єдності під час пандемії й після неї.

Незважаючи на амбітну назву та широту питань, книга доволі коротка (96 сторінок) і має аж 20 розділів, а також вступ і додатки з декількома загальними соціологічними опитуваннями. Автори розглядають різні аспекти питання, як саме релігія може бути корисною під час криз (наприклад, через єднання в громаді); також автори покликаються на багато прикладів із історії та цитують минулих і сучасних релігійних діячів. Наскрізно в книзі є думка, що світова пандемія збіглася в часі з кризою міжнародних урядів і корпорацій, а сучасні (соціальні) медіа роблять людей ще більш поляризованими й розгубленими. У таку пору саме релігія виступає такою фундаментальною силою, що може давати відповіді на складні питання, зокрема «Як жити далі?». Автори книги також підкреслюють, що християнство й іслам мають довгу історію і досвід допомагати спільнотам під час криз, і що зараз вони мають великі шанси знову стати провідними силами у веденні людства за різних кризових обставин.

Дійсно, остання пандемія глибоко торкнулася релігійних практик по всьому світу. У перших розділах праці автори аналізують, як християни реагували на необхідність адаптації традиційних ритуалів, зокрема чи можливі молитви й служіння в онлайн форматі. Мусульмани зіштовхнулися з обмеженнями на паломництво й заборонами на п'ятничні та святкові намази у мечетях. З огляду на кризу, яку пандемія принесла для світових урядів, корпорацій і ЗМІ, люди шукали відповідей на питання про цінності та сенс життя.

Теймур Атаєв і Роман Назаренко влучно висвітлили проблему, що релігія потерпає від пандемічних обмежень (молитися тільки онлайн, заборона збиратися групами в приміщеннях), але при цьому саме релігія має значний потенціал ставати позитивною силою для подолання суспільних криз. Тут думки авторів збігаються із думками провідних науковців світу (Barker et al, 2020).

На мою думку, сильна сторона книги – зацентрованість не так на пандемії, як на ширшому соціокультурному контексті: криза суспільства, вплив соцмереж, нерівність і ставлення держави, вір-

туалізована релігійність. Також варто звернути увагу на ерудицію авторів, які використовують влучні покликання на роман «Чума» Альбера Камю, а також на приклади з Біблії й Корану.

Особливий акцент книги – на проблемі єднання. Історичні приклади співіснування християн і мусульман в різних контекстах є для Теймура Атаєва і Романа Назаренка ключовими. Важливо відзначити, що співпраця мусульманина й християнина, українця й азербайджанця є знаковим прикладом міжкультурної взаємодії.

Український читач зможе з книги більше дізнатися про особливості мусульманського світу. Особливо захопливим є розділ «Час Іджтігаду», у якому описана система пізнання в ісламі, із виразним фокусом на логіці. Тут, зокрема, лаконічно описані принципи інтерпретації аятів Корану засобами раціонального мислення.

Водночас у книги є декілька слабких сторін. По-перше, в ній практично немає актуальних соціологічних даних, окрім декількох опитувань у додатках. Коли автори зазначають: «Дуже ймовірно, що багато людей звертаються до Господа, потрапивши у важке становище або переживаючи особисту кризу», вони також ставлять низку, здавалося би, риторичних питань, зокрема, чи справді люди шукають прихистку в релігії під час хвороби і чи їхні наміри є щирими? Як відомо, ці питання не нові і вже мають емпіричні відповіді. Багато досліджень уже підтвердили, що люди дійсно під час криз, хвороб або війн стають більш релігійними. У науковому контексті цей феномен часто описують як «теорію екзистенційних викликів» («insecurity theory») чи «теорію запевненості» («reassurance theory»), підкреслюючи роль релігії як джерела впевненості й передбачуваності. Про це, зокрема, багато писав Рональд Інглеhart (Inglehart & Baker, 2000; Norris & Inglehart 2011), а також дослідники молодшої генерації, як, скажімо, Франк ван Туберген (Immerzeel & Tubergen, 2013). Щодо зростання релігійної активності саме під час ковідної пандемії, то цю тему дуже докладно аналізувала відома дослідниця Жанет Бентцен (Bentzen, 2021).

Можна сказати, що книга має дисбаланс між декларативною амбіційністю тем та їхнім фактичним висвітленням. Автори пропонують широкий спектр питань, однак висвітлення/розгляд цих питань видається поверховим. Покликання на художню літературу й історичні події є важливими, але вони не завжди можуть замінити ґрунтовний науковий аналіз і докладний огляд сучасних

досліджень проблеми. Це особливо помітно, коли йдеться про складні соціологічні чи демографічні питання.

Для прикладу, автори часто формулюють доволі складні теми, називаючи розділи «Про приватну власність і не тільки», «Чи можливо створити ідеальне суспільство?», «Сучасні філософи про демократію та свободу мислення» тощо. Але хто в книзі є тими «сучасними філософами»? Для сучасного читача такі статті, як Фромм, Белл або Гайдеггер можуть здатися вже не дуже сучасними й актуальними. Більшість філософів, на яких автори покликаються в книзі, писали свої книги в 60–80-х роках минулого століття, до того ж їхні роботи були вже давно розкритиковані й осмислені. Дивує також, що автори посилаються на літераторів Айзека Азімова і Рея Бредбері частіше, ніж на праці сучасних соціологів чи економістів, які вивчають роль релігії під час криз і пандемій. Не можемо стверджувати, що покликань на науковців там зовсім немає, зокрема на вельми знакових, як Хосе Казанова, Клаус Шваб і Брайан Грім. А проте їхні покликання на судження науковців узяті здебільшого з промов, звітів чи блогів, а не з ґрунтовних праць.

Ще один нюанс, який викликає запитання – це наявність у книзі в посиланнях довгих гіперлінків. Це дещо незвично для традиційного друкованого видання, адже складно уявити, що наші сучасники будуть уважно читати гіперлінки й передруковувати їх чи розпізнавати зі своїх смартфонів.

Зрештою, на мій погляд, авторам варто було би концентруватися на меншій кількості тем, але розглядати їх докладніше, із використанням більш актуальних джерел і досліджень. Такий підхід допоміг би глибше розкрити заявлену проблематику й надати читачеві більше конкретних відомостей та аналітику з кращими посиланнями.

Також не можна не звернути уваги на дещо однобічний підхід авторів до ролі релігії й церковних діячів у сучасному суспільстві. Автори книги акцентують увагу на позитивному внеску релігії в суспільство, проте жодним словом не згадують про те, що саме церкви були визнані «суперпоширювачами» вірусу в багатьох країнах. Вони також не ведуть мови про те, що саме релігії часто ігнорували чи підважували політику карантину в Україні й інших країнах (Brik and Metreveli, 2023).

Загалом, книга «Пандемія та ренесанс світових релігій» доволі пізнавальна. Її можна досить швидко, за один раз, прочитати. Покликання на окремі джерела від Бредбері до Авіценни є часто не-

сподіваними й цікавими, а співпраця християнина й мусульманина надихає. Щоправда, книга не містить у собі чогось кардинально нового. Більшість заявлених ідей є давно глибоко дослідженими й розглянуті з різних позицій у наукових і публіцистичних творах. Таку книгу можна порадити для ознайомлення читачеві, який шукає легкого читання на вечір. Книга буде корисна головно початківцям, які розпочинають свій шлях осмислення релігійних практик. Вона також буде корисна всім тим, хто хоче дізнатися більше про іслам.

Посилання / References

Атаєв, Т., Назаренко, Р. (2023), *Пандемія та ренесанс світових релігій*, Видавництво Руслана Халікова, Київ.

Ataev, T., Nazarenko, R. (2023), *Pandemiya ta Renesans Svitovykh Relihiy*, Vydavnytstvo Ruslana Khalikova, Kyiv.

Baker, J., Martí, G., Braunstein, R., Whitehead, A. L., Yukich, G. (2020), «Religion in the age of social distancing: How COVID-19 presents new directions for research», *Sociology of Religion*, 81, No 4, pp. 357–370.

Immerzeel, T., Van Tubergen, F. (2013), «Religion as reassurance? Testing the insecurity theory in 26 European countries», *European Sociological Review*, Vol. 29, No. 2, pp. 359–372.

Bentzen, J. S. (2021), «In crisis, we pray: Religiosity and the COVID-19 pandemic», *Journal of Economic Behavior & Organization*, No 192, pp. 541–583.

Brik, T., Metreveli, T. (2024), «Orthodox Churches during the Pandemic in Ukraine and Georgia: Narratives and New Practices», *Problems of Post-Communism*, Vol. 71, No. 2, pp. 95–106.

Inglehart, R., Baker, W. E. (2000), «Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values», *American Sociological Review*, Vol. 65, No. 1, pp. 19–51.

Norris, P., Inglehart, R. (2011), *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.